

یادی از چند بنای تاریخی نهاوند

محمود ایراندوست
کارشناس ارشد باستان‌شناسی

الف- گرمابه‌های قدیم نهاوند

مقدمه:

در بین اقوام مختلف، از قدیم الایام آیین شست‌وشو، تطهیر و غسل، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است. در کشور ما نیز، از روزگاران قدیم و کهن، شست‌وشوی بدن موضوعیت داشته و از دو نظر به آن بها می‌دادند. نخست از جهت پاکی جسم و دیگر از نظر پاکی روان.

طبق مدارک موجود، سابقه‌ی مراسم شست‌وشو در ایران زمین به پیش از زمان زرتشت می‌رسد. از جمله، مهرپرستان برای انجام مراسم مذهبی ملزم بودند به مدت سه روز و سه شب در فواصل معین، غسل کنند تا بتوانند در برنامه‌های دینی شرکت جویند.

اهمیت آب در مذهب یادشده به حدی بود که ضرورت داشت «مهرابه» یعنی عبادتگاه آنان (مهرپرستان) در محلی قرار گیرد که آبی روان از کنارش بگذرد و یا این که در کنار چشمه‌ساری قرار داشته باشد. به این ترتیب یکی از اعتقادات آیین مهر که به عنوان یک فریضه‌ی مذهبی تلقی می‌شده، شست‌وشو و رفتن به حمام بوده است.

در آیین مزدیسنا نیز، پاکی جسم و روان، بسیار اهمیت داشته و براساس این تفکر و اندیشه، وابستگی جسم و روان به یکدیگر از نعمات بزرگ شمرده می‌شده است. به

همین جهت برای دور نمودن آلودگی و گناه از خود، همواره شست و شو می کردند و معابدی برای فرشته و پاسدار آب یعنی «آناهیتا» ترتیب داده بودند.

هم چنین، طبق آیین زردشتی، پیش از برگزاری هر یک از نمازهای متداول روزانه پیروان آن مواظب بودند قسمت هایی از بدن را، که با هوا در تماس بود شست و شو نمایند. طبق همین آیین به هنگام نزدیک شدن به میت و لمس آن، مجبور به غسل می شدند.

با گسترش اسلام در ایران، شست و شو و استحمام رواج بیش تری یافت. لذا بر اساس منابع تاریخی، از همان آغاز در شهرهای ایران، گرمابه های متعددی احداث شد که مورد استقبال عموم قرار گرفت. منابع تاریخی، حکایت از آن دارد که بسیاری از معماران و استادکاران گرمابه های کوفه و بصره در قرون نخستین، اسلامی ایرانی بوده اند. در دوره ی عباسیان، احداث حمام در شهرهای مختلف سرزمین بزرگ اسلامی رو به گسترش نهاد و طبق مدارک تاریخی، در قرون پنج و شش هجری، تنها در قاهره هزار و یکصد و هفتاد حمام به بهره برداری رسیده بود.

در کتاب آل بویه و... می خوانیم: «...حمام عمومی در شهرها و به احتمال قوی در روستاها به تعداد کافی وجود داشته است. گاهی گرم خانهای حمام را به قدری گرم می کردند که کسی نمی توانست از شدت حرارت در آن مکث کند. زیرا کف این حمام ها را آتش می افروختند.»

در دوره های مختلف اسلامی، همانند دیگر فعالیت های معماری برای احداث بناهای عام المنفعه، حمام های زیادی در شهرها و روستاها به ویژه در شهرهای مورد علاقه ی حکمرانان ایجاد گردید. عصر شکوفایی ایجاد حمام ها را باید متعلق به دوره ی صفوی دانست. در این دوره ایجاد حمام ها در تمام شهرهای ایران رو به گسترش نهاد.

گرمابه های موجود در مرکز شهر نهاوند، عمدتاً به جای مانده از دوره های صفوی وقاجاری اند و تقریباً، از ساختاری شبیه به حمام های آن دوره ی تبعیت می کنند.

در این گفتار سعی شده است به معرفی حمام‌های موجود در مرکز شهر نهاوند پرداخته شود. هر چند که در این مبحث، به دلیل صرفاً معرفی نمودن آثار، به‌طور جدی و جزئی به این آثار پرداخته نشده است. اما در تحقیقات بعدی این امر ضروری به نظر می‌رسد.

در این جا فقط سعی شده است خواننده را به وجود چنین آثاری مطلع گردانیم.

ستون‌ها و حمام سرد (رخت‌کن) حمام حاج آقا تراب

۱- حمام حاج آقا تراب^۱

حمام حاج آقا تراب در بخش قدیمی شهر نهاوند و در جانب راست کوچه‌ای، به نام سیدها و روبه‌روی مسجد حاج آقا تراب، ساخته شده است.

از کتیبه‌ی موجود در سر در ورودی این حمام، برمی‌آید که ساخت و اتمام بنای حمام مذکور در زمان قاجاریه بوده است. مرحوم حاج آقا تراب که یکی از شخصیت‌ها و روحانیون برجسته و ذی‌نفوذ زمان قاجار در نهاوند بوده است، به ساخت چنین اثر عام‌المنفعه‌ی ارزشمندی اقدام می‌کند و از آن پس به نام خود ایشان مشهور گردید.

معماری حمام:

چنان‌که گفته شد حمام در درون بافت قدیم نهاوند احداث شده است. اصولاً حمام‌ها از آغاز در درون فضاهای معماری شهری یا روستایی احداث می‌شده‌اند و این امر اهمیت فراوانی داشته است.

عوامل متعددی در شکل‌گیری این بنا و بخش‌های مهم آن نقش داشته‌اند که مهم‌ترین آن را می‌توان تنظیم دما، رطوبت مسیر دسترسی و استقرار در داخل یک بافت شهری و آب‌های روان و ایجاد راه‌های خروجی بر روی فاضلاب، دانست.

فضای حمام، شامل بینه، میان در و گرم‌خانه است. تقریباً تمامی گرمابه‌ها از چنین نقشه‌ای پیروی می‌کنند. در کتاب آیین شهرداری ابن‌اخوه آمده است:

۱- پیش از این درباره‌ی حمام‌های نهاوند، مطالبی از سوی آقای دکتر علیرضا زابلی و آقای صمد ایضی به اختصار نقل و درج شده است (رجوع شود به فرهنگان، مقاله‌ی تاریخچه‌ی بهداشت در نهاوند،

«بدان که اثر طبیعی گرمابه، گرم شدن به وسیله‌ی هوای آن و خیس شدن به وسیله‌ی آب آن، است. سرای اول، خنک کننده و خیساننده و سرای دوم گرم و نرم کننده و سرای سوم، گرم و خشک کننده است.»

در حمام حاج آقا تراب مسیر دسترسی به سه مرحله‌ی یادشده، به شیوه‌ی خاصی انجام گرفته است. به این ترتیب که هر فضای آن به وسیله‌ی راهرو و هشتی از فضای دیگر متمایز شده است، تا دما و رطوبت هر فضا نسبت به فضای مجاور، تنظیم گردد. به این طریق پیشینیان می‌توانستند از بیماری و ناراحتی افراد به دلیل ورود به فضای گرم و خروج ناگهانی به فضای سرد تا حد زیادی بکاهند.

ترتیب قرارگیری فضای یاد شده، کاملاً متناسب و دارای نظمی خاص، است. نخست، فضای ورودی است که در ارتباط مستقیم با فضای خارج قرار گرفته، سپس راهروی باریک است، که به دهلیز و از دهلیز به بینه‌ی حمام، می‌رسد.

بینه‌ی حمام که، به شکل چهارگوش ساخته شده از نظر مساحت و تزینات از سایر قسمت‌های دیگر حمام مشخص تر است. در اطراف بینه سکوه‌های نشیمن و رخت‌کن و درزیر سکوها، حفره‌های جای کفش، تعبیه شده است. در بالای سقف گنبدی شکل حمام انواع نورگیرها قرار دارد.

ارتباط بینه به گرم‌خانه از طریق میان در انجام می‌شود و سرویس بهداشتی نیز در این محل قرار دارد. گرم‌خانه‌ی این حمام، از خزینه‌ی آب گرم و محل استقرار از برای شست‌وشو تشکیل شده است. الآن اثری از خزینه‌ی آن نیست و به جای آن در دهه‌های اخیر از دوش‌های منفرد استفاده شده است و بخش گرم‌خانه را از حالت سنتی و قدیمی آن خارج کرده‌اند.

این حمام از نوع حمام‌های، دوتایی و دو قلو است، که متصل به هم بنا شده‌اند. یکی از آن‌ها به مردان و دیگری به زنان اختصاص داشته است.

هم چنان که گفته شد، حمام یکی از ارکان مهم مجموعه‌ی شهری و روستایی بوده است و عموماً ایجاد حمام‌ها در یک مکان، با توجه به تأمین آب بهداشتی و خروج فاضلاب و غیره، طراحی می‌شده است. لذا در ساخت این حمام، این اصول کاملاً مورد نظر بوده است. گویا سابقاً، آب این حمام از طریق چاه، تهیه می‌شده است. اما در سال‌های پایانی فعالیتش، آب آن از طریق سیستم لوله‌کشی و آب شهری، تأمین گردید. فاضلاب حمام از طریق چند کانال به رودخانه‌ای می‌ریخت، که اکنون به عنوان مسیل در وسط شهر نهاوند، واقع است و شهر را به دو نیمه‌ی تقریباً شمالی و جنوبی تقسیم کرده است.

سیستم گرمادهی حمام شامل انبار سوخت، تون (گلخن، آتشدان)، آتشدان‌ها، تیان، گربه‌رو، دودکش‌ها و گودالی برای جمع‌آوری خاکستر است. به نظر می‌رسد در ابتدا سوخت حمام از طریق خار بیابان، برگ خشک درختان و فضولات حیوانی تأمین می‌شده و بعدها نفت و مواد سوختی شیمیایی جای‌گزین آن‌ها شده است.

در زیر خزینه‌ها صفحه‌ای فلزی یا فلز هفت جوش به قطر ۶۰ الی ۱۱۰ سانتی‌متر حداقل فاصل آب و آتش قرار می‌گرفت. مطالعات فرنگی

اصولاً در گذشته، نحوه‌ی گرم‌رسانی و تأمین حرارت حمام‌ها، مبتنی بر تجربه و تخصص پیش‌رفته‌ی زمان خود بود. لذا در سیستم حرارت‌دهی این حمام دقت خاصی مبذول شده بود. تا این که در دوره‌های بعد، سیستم سوخت رسانی و گرمادهی حمام تغییر یافت و با به‌کارگیری مواد نفتی و سوخت شیمیایی، قسمت تون (گلخن) حمام که معمولاً در قسمت زیر و پشت گرم‌خانه تعبیه شده بود، برای همیشه کنار گذاشته شد.

در تزیینات این حمام، بیش تر سعی شده است از سنگ‌های آهکی سفید و دیگر سنگ‌ها، استفاده کنند. در بعضی موارد کف‌ها را با سنگ مرمر آرایش نموده‌اند. به نظر می‌رسد جاکفشی‌های حمام از آجر بوده و برش بالای آن دارای طرحی از قوس‌های مرسوم آن زمان است. ازاره‌ی حمام از سنگ و کاشی سبز رنگ تزیین شده است.

در سر در حمام تزیینات خاصی از سنگ به کار رفته است و اشعاری را بر روی آن حک نموده‌اند که تاریخ ساخت آن و سازنده‌ی حمام را مشخص می‌نماید. نمای بیرونی حمام را طاق‌نماها و حجره‌هایی به عمق بیش از یک متر و ارتفاع حدود سه متر تشکیل می‌دهد. بالای این حجره‌ها طاق جناقی (گهواره‌ای) زیبایی با تزیینات آجرچینی خفته و رفته به چشم می‌خورد. طاق‌نمای وسط در واقع ورودی اصلی به گرمابه است. در جانبین، دو عدد ستون سنگی با تزیینات مارپیچی زیبایی کار گذاشته شده است. سرستون‌هایی پله‌ای شکل به همان سبک سرستون‌های موجود در حمام و سرستون موجود در مرکز شهر نهاوند (پاساژ حاجیان) است.

پس از عبور از طاق اصلی که با سه پله به سمت پایین منتهی می‌شود، در چوبی قدیمی بنا با حجاری زیبای بالای آن به چشم می‌خورد و بعد از در اصلی مجدداً پس از طی چهارپله‌ی سنگی به سوی پایین به قسمت بینه (حمام سرد) می‌رسیم.

ابتدا اتاقکی به ابعاد حدوداً ۳×۴ متر است. در روی دیوار پشت آن، گچبری‌های بسیار زیبا، نقوش اسلیمی و گیاهی دیده می‌شود. زمینه‌های این نقوش همگی به رنگ سیاه، رنگ آمیزی شده‌اند.

در بخش روبه‌روی دیوار مذکور، دو عدد ستون سنگی سفید با تزیینات مارپیچی و سرستون‌هایی پله‌ای شکل، درست شبیه به ستون‌های جانبی در ورودی، به چشم می‌خورد. روی این ستون‌ها و سرستون‌ها، سه عدد طاق گهواره‌ای یا نعل اسبی در

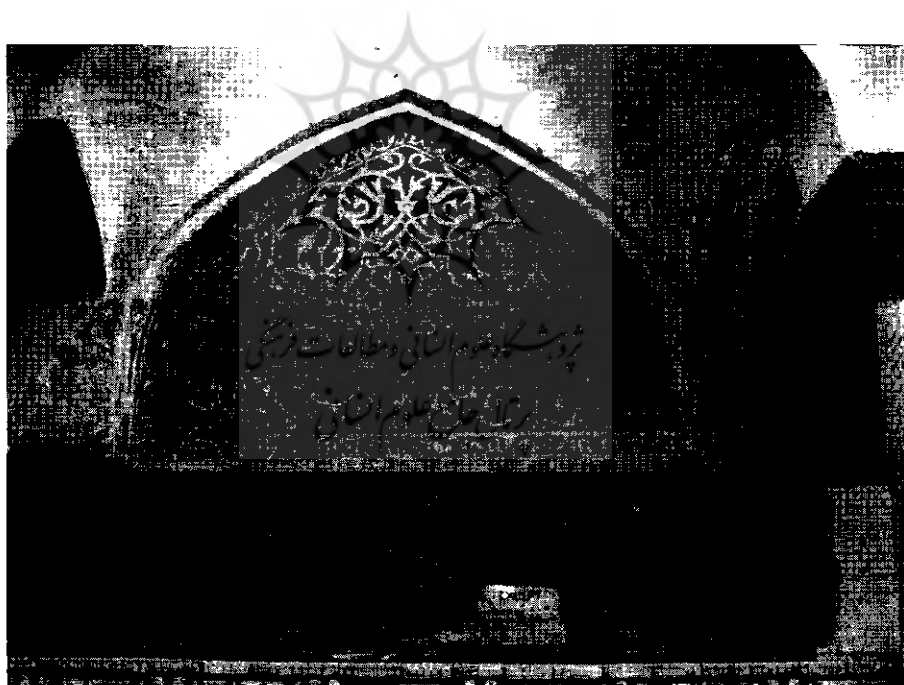
اندازه‌های نسبتاً کوچک و با عرض دهانه‌ی حدوداً یک متر، برای هر طاق ساخته شده است.

نمای بالای این طاق‌ها با کاشیکاری بسیار زیبایی از دوره‌ی قاجاریه مزین شده و باسبک مشخصه‌ی این دوره که استفاده از رنگ‌های زنده‌ی زرد، آبی، سبز و سفید است، تعبیه شده‌اند. صحنه‌ی کاشیکاری شده، نبرد رستم با دیو سفید است. به نظر می‌رسد این مکان، که سقف آن را یک طاق ضربی تشکیل می‌دهد و رأس آن به هواکش مجهز است، محل اقامت شخصیت‌های مهم و با نفوذ آن زمان نهاوند بوده است.

بعد از این بخش به نمای عمومی بینه (حمام سرد) می‌رسیم. این قسمت به شکل مربع و دارای طاق‌نما و رواق‌هایی در اطراف با طاق‌های جناقی و گهواره‌ای است و دیواره‌ی پشت همه‌ی این طاق‌نماها از نقوش اسلیمی و با تکنیک گچبری تزیین شده‌اند. سقف کلی بینه، بر روی چهار عدد ستون سنگی با همان سبک ستون‌های پیشین اما با ضخامت بیش‌تر استوار گردیده است. روی ستون‌ها را طاق‌های جناقی تشکیل می‌دهند و روی هم‌رفته طاق‌های جناقی توسط گوشواره‌های جانبی، یک طاق ضربی منظم را تشکیل داده و سقف گنبدی شکل زیبایی را به وجود آورده است که در رأس آن هواکش یا پنجره‌ای مخروطی شکل به چشم می‌خورد.

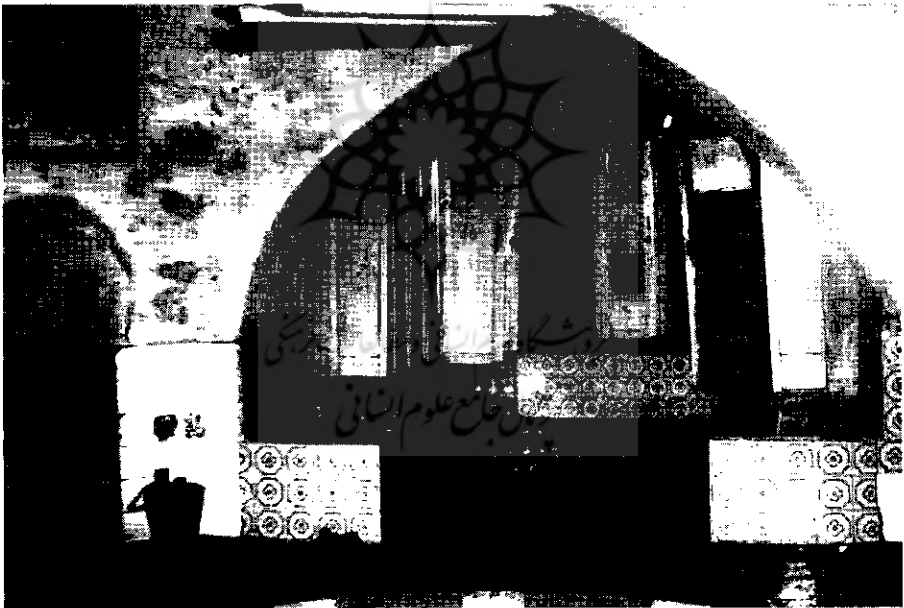
بینه از طریق یک هشتی (راهرو) به گرم‌خانه متصل می‌شود. نمای عمومی گرم‌خانه را چهار عدد ستون محکم و قطور، با شیوه‌ی تزیینات مارپیچی، تشکیل داده که سقف وقوس‌های جناقی گرم‌خانه را به دوش می‌کشند. ازاره‌ی گرم‌خانه را، تا ارتفاع حدود یک متر، از کاشیکاری سفید رنگی عایق نموده‌اند.

در ضلع شمالی حمام دوش‌های آب به چشم می‌خورد. این دوش‌ها در اتاقک‌های کوچکی واقع شده‌اند. این قسمت از حمام، بعدها به بنا اضافه شده است. در ساخت این حمام از ستون‌های سنگی سفیدی استفاده شده است. برخی بر این باورند که در احداث این حمام از مصالح و ستون‌های معبد لائودیسه واقع در تپه‌ی مرکز شهر استفاده شده است و تاریخ ساخته‌شدن این ستون‌ها را به دوره‌ی سلوکی مربوط می‌دانند.

قسمتی از تزیینات دیوار حمام حاج آقاتراب

اما نگارنده معتقد است، با توجه به نظام ستون‌سازی کلاسیک یونان و روم قدیم، هیچ نوع اثری از آن دوره (سلوکی)، با ساختار ستون‌های ماریچی شکل حمام حاج آقاتراب نهند و یا با ستون پاساژ حاجیان، واقع در میدان اصلی شهر (ابوذر)، شباهت ندارد. بررسی و تحقیقات به عمل آمده نشان می‌دهد هنر ساخت ستون‌های سنگی ماریچی (حلزونی) شباهت خاصی با ستون‌های سبک زندیه در مسجد وکیل شیراز دارد. بنابراین اگر این ستون‌ها را به دوره‌ی زندیه نسبت دهیم به نظر صحیح‌تر می‌نماید تا آن‌ها را مربوط به دوره‌ی سلوکی بدانیم.^۱

تصویر حمام بازار

۱- به همت اداره‌ی کل میراث فرهنگی کار تعمیر و مرمت حمام حاج آقاتراب در سال جاری (۸۱) آغاز شده و قرار است مشابه حمام گنجعلی‌خان کرمان تندیس‌هایی در جای‌جای آن تعبیه گردد و حمام قرینه‌ی آن (حمام زنانه) نیز به صورت چایخانه‌ی سنتی مورد بازدید و استفاده قرار گیرد.

۲- گرمابه‌ی بازار

این اثر، در ضلع جنوبی میدان قیصریه و در امتداد یکی از بازارچه‌های بخش جنوبی میدان مذکور، واقع شده است. ورود به گرمابه از طریق پله‌هایی به زیر زمین که به شکل راهرویی پیچ‌دار و دارای طاق نعل اسبی شکل است، انجام می‌گیرد.

پس از طی دالان پیچ دار مذکور، وارد بخش بینه‌ی (سردینه) حمام می‌شویم. این حمام نیز مانند حمام حاج آقا تراب از سه قسمت مجزا تشکیل شده است و سیستم ساختاری و آبرسانی و دفع فاضلاب و سیستم هواکش آن تقریباً از ساختار اصلی حمام حاج آقا تراب تبعیت می‌کند.

حمام بازار از نظر وسعت، از حمام حاج آقا تراب کوچک‌تر است و عمق آن از سطح زمین تا کف اصلی، پایین‌تر از حمام حاج آقا تراب است.

بخش بینه‌ی حمام را طاق‌های جناقی تشکیل می‌دهند. در پشت طاق‌ها دهلیزهایی تعبیه شده که محل رخت‌کن و نگهداری لباس‌ها بوده است. فرم درونی بینه هشت ضلعی است و در هر ضلع آن یک طاق جناقی وجود دارد.

در وسط حمام سرد، یک حوض آب با قطر حدوداً دو متر وجود دارد. برای ایجاد سقف اصلی، که بر بالای حوض مذکور واقع شده، از پایه‌های اصلی دهلیزها استفاده شده است. سقف گنبدی شکل این بخش حمام، از یک طاق ضربی تشکیل شده است.

رأس طاق دارای یک هواکش است و از این طریق هوای حمام تهویه می‌شود. پس از بینه و عبور از هشتی به گرم‌خانه‌ی حمام می‌رسیم. تأسیسات بهداشتی حمام در جانب راست هشتی قرار دارد. حمام گرم از دهلیزها و حجره‌هایی، با طاق‌های جناقی تشکیل شده که در هر دهلیزی سکویی جهت نشیمن مردم، ساخته شده است.

ازاره‌ی بنا، تا ارتفاع حدوداً یک متر، از کاشی‌های سفید رنگی در ابعاد ۱۰×۱۰ سانتی‌متر و با نظم خاصی، تشکیل شده است.

جهت استفاده‌ی راحت‌تر مردم از آب، در وسط هر دهلیز حوضچه‌ی سنگی چند ضلعی، نصب گردیده است. در ضلع جنوب غرب گرم‌خانه دوش‌های آب سرد و گرم دیده می‌شود. این‌ها در زمان‌های بعدی به مجموعه‌ی حمام اضافه شده‌اند.

سیستم گرمادهی و سوخت‌رسانی حمام بیش‌تر از مواد سوختی نفتی و گازی است. در گذشته گرمادهی حمام از طریق مواد چوبی و برگ و فضولات حیوانی تأمین می‌شد. این مواد در تون حمام که امروزه در بخش جنوب شرقی واقع شده ریخته می‌شده است.

آب حمام، در گذشته‌ی دور، از طریق یک چشمه که در کنار بقعه‌ی امامزاده محمد واقع شده، تأمین می‌شده است. اما به مرور زمان و بنا کم شدن آب چشمه و به دنبال آن ازدیاد جمعیت، آب چاه جای‌گزین آن گردید.

فاضلاب حمام از طریق کانال‌های ویژه‌ی نقل و انتقال فاضلاب به بخش خارجی شهر انتقال می‌یابد. این گرمابه نیز در بخش قدیمی شهر نهاوند واقع شده است و از حمام حاج آقا تراب قدیمی‌تر است. به نظر می‌رسد با توجه به ساختار اصلی بنا و مصالح عمده که از آجر و گچ به سبک دوره‌ی صفویه ساخته شده است مربوط به این دوره باشد.

۳- گرمابه‌ی قاضی^۱

تصویر قسمتی از حمام قاضی.

گرمابه‌ی قاضی در راسته‌ی اصلی بازار شهر نهاوند که موسوم به بازار سنگ میل و کاروانسرای گلشن است واقع شده است. این حمام توسط یک دستگاه راه پله به زیر زمین و سپس به بینه‌ی حمام متصل می‌شود. فرم کلی و درونی بنا از دو حمام قبلی تبعیت می‌کند. پس از طی راه پله‌ای با سقف گهواره‌ای، به بخش حمام سرد می‌رسیم. گرداگرد حوض مرکزی و هشت ضلعی حمام سرد را، حجره‌ها و رواق‌هایی که جهت رختکن تعبیه شده است، تشکیل می‌دهد. طاق همه‌ی این حجره‌ها به صورت طاق جناقی است.

۱- بانی این حمام مرحوم شیخ الاسلام فخرالدین قاضی فرزند مرحوم آقاعلی آل آقااست. برای اطلاع بیشتر تر به فرهنگیان، مقاله‌ی خاندان استاد کل (آل آقا) در نهاوند مراجعه کنید.

کف اصلی حمام، اندکی پایین تر از کف رختکن هاست و در ضلع شمال غربی، بین دو رختکن یک هشتی به چشم می خورد که بینه و گرم خانه‌ی حمام را به هم متصل می کند. جانب چپ این هشتی سرویس بهداشتی حمام وجود دارد. بعد از هشتی و عبور از یک درطاقی شکل، به گرم خانه می رسیم. برخلاف بینه که از نظر فرم ظاهری هشت ضلعی بود، گرم خانه به صورت چهار ضلعی است. سقف بزرگ گرم خانه روی هم رفته بر روی چهارستون قطور و محکم به ابعاد ۱×۱ متر و ارتفاع دو متر استوار است.

طاق های جناقی و ضربی حمام بر بالای این ستون ها زده شده اند و با هم تشکیل چهار طاق ضربی می دهند. در رأس هر کدام از طاق های ضربی یک هواکش به کار رفته است.

ازاره‌ی حمام، تا ارتفاع حدود یک متری از کاشی های سفید رنگ و کف آن از کاشی های سفید و قهوه‌ای، عایق شده است. این حمام تا چندی پیش قابل استفاده بوده است و به نظر می رسد بدون این که میراث فرهنگی نظارتی در جهت مرمت و احیای بنا داشته باشد، آن را تغییر کاربری داده اند و به صورت یک قهوه خانه‌ی سنتی تبدیل کرده اند.

درب ورودی حمام، که به بازار سنگ میل منتهی می شود، دارای سردری با تزئینات کاشیکاری زرد و سفید رنگ با نوشته هایی از نام ائمه‌ی معصومین علیهم السلام است. هم چنین در بخشی از حمام، بر روی کاشیکاری های بینه، آیاتی از قرآن کریم که به نظافت و پاکیزگی تأکید دارد، آورده شده است.

حمام به طور کلی و از نظر گاه شناسی و گاه نگاری مربوط به دوره‌ی قاجاریه است و بعد از آن بارها مرمت شده است. ضمن این که فرم ظاهری و بخش بزرگی از بنا اصالت خود را هم چنان حفظ کرده است.

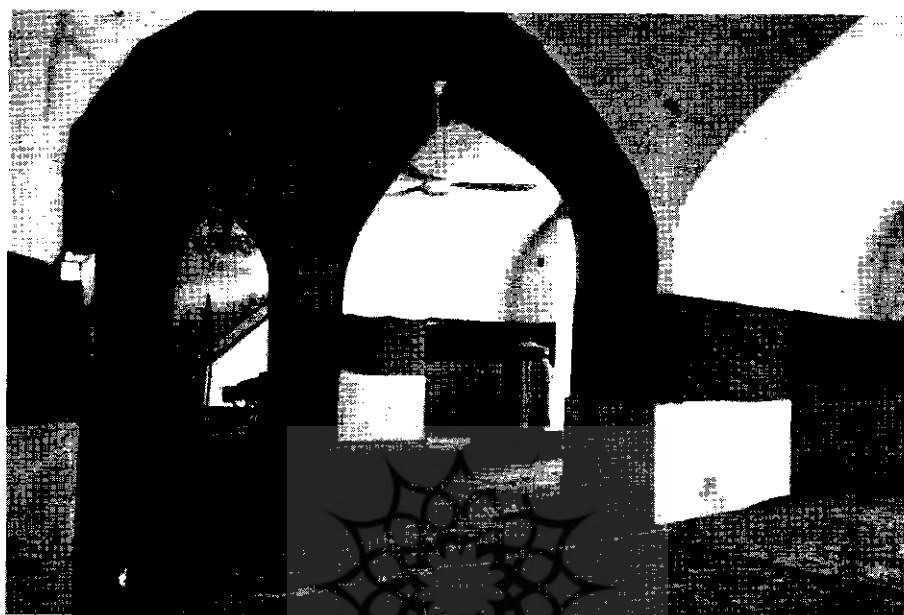
ب- مسجد جامع بازار

پیش از پرداختن به جزئیات این اثر، لازم است چند سطری در مورد نیایشگاه و اهمیت آن و نیز جایگاه نیایش در زندگی انسان‌ها آورده شود.

با نگاهی به زندگی مردم قدیم در می‌یابیم که در میان اندام‌های درونی هر شهر و یاروستا، نیایشگاه همیشه جای ویژه‌ای داشته و از اندام‌های دیگر نمایان‌تر و چشم‌گیرتر بوده است. از این روست که نیایشگاه همه جا در دل آبادی جای داشته است.

نیایشگاه، چون بزرگ‌ترین ساختمان آبادی بوده، از همان آغاز بی‌نیاز بوده از این‌که نشانی ویژه‌اش باشد و خود به خود نگاه هر گذرنده‌ای را به سوی خود جلب می‌کرده است. اما پس از گسترش آبادی، نخست با افزایش درگاه‌ها، و نهادن ماهرخ و تاق بر بلندترین جای آن و سپس با ساختن برج و مناره در کنار و نزدیک آن، ساکنان محل و عابران و مهمانان غیر محلی را به نیایشگاه راهنمایی می‌کردند.

در میان نیایشگاه‌ها مسجد از برجستگی خاصی برخوردار بوده است. اصولاً مسجد بر دیگر نیایشگاه‌ها همان برتری را داشته است که اسلام بر دیگر کیش‌ها دارد. جاذبه‌های ظاهری و معنوی مسجد به گونه‌ای است که آن را از هر تعریف و ستایشی بی‌نیاز ساخته است.

شبستان مسجد امام حسن (ع)

بوری باستان شناسانهی مسجد جامع بازار

مسجد جامع بازار نهانند، در ضلع شمال غربی میدان قیصریه بنا نهاده شده است. با بررسی های انجام شده توسط نگارنده و گزارش های افواهی، گفته می شود که این مسجد مربوط به اوایل ظهور اسلام است.

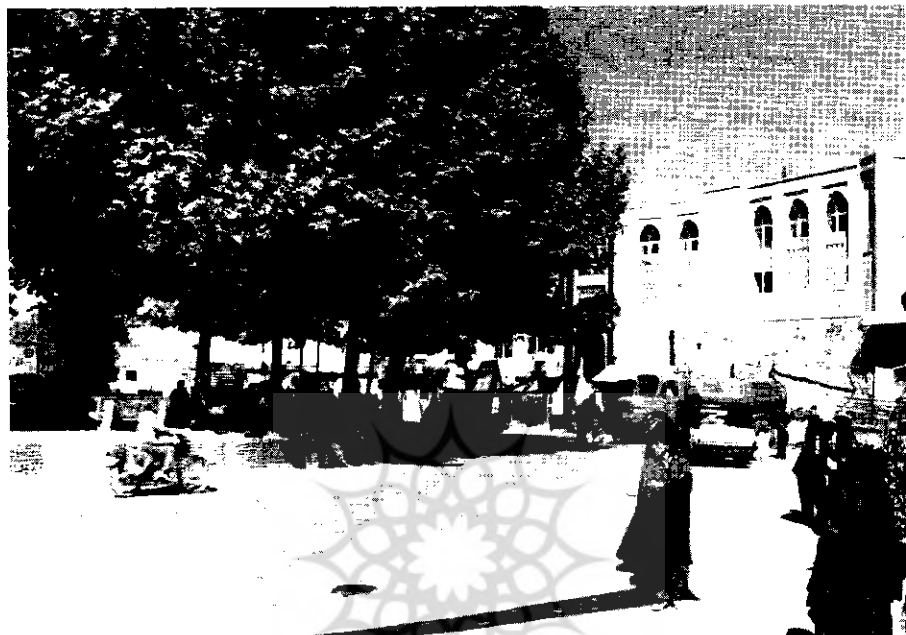
با توجه به گفته ی هیئت امان و سایرین، احتمالاً نام مبارک امام حسن مجتبی (ع) بر روی این مسجد دلالت بر نماز خواندن و به منبر رفتن آن حضرت در مسجد جامع نهانند داشته است. هر چند که این سخنان مستند به نظر نمی رسد، اما شکی نیست که مسجد از قدمت نسبتاً زیادی برخوردار است و فرم شبستان مسجد و هم چنین نداشتن مناره که از ویژگی های مساجد اولیه ی اسلام است، دلالت بر ساخت آن در سده های نخستین اسلام می نماید.

این اندیشه زمانی قوت بیش تری می یابد که تصور کنیم از همان آغاز و کمی بعد از ورود اسلام به ایران و آخرین نبرد اعراب با ایرانیان، که در نهاوند روی داده است و موجب فروپاشی حکومت ساسانیان گردیده این مسجد، در همین مکان فعلی بنیان نهاده شده باشد. البته در این جا بحث بر روی بنیاد اولیه است. مسلماً بعد از آن و در دوره های مختلف سلاطین اسلامی، این مسجد بارها مرمت شده است.

مسجد از کف میدانی که در فوق ذکر شد حدود هفت الی هشت متری بالاتر واقع شده است و از درون شبستان آن به راحتی بخش های وسیعی از نمای شهر قابل مشاهده است.

در شبستان که به صورت درهای معمول طاقی شکل و به صورت طاق جناقی است به حیاط مسجد (میان سرا) باز می شود. میان سرای مسجد با مساحتی حدود ۶۰۰ متر مربع و دارای حوض مستطیل شکلی است که در وسط آن واقع شده است. این مسجد از مجموعه مسجدهای «یک ایوانه» است که در اوایل اسلام ساخته می شدند، مانند مسجد امیر چخماق یزد.

اما امروزه اثری از آن مشاهده نمی شود. گرداگرد میان سرا را دیواره هایی که با آجرچیده شده اند محصور کرده است. هم اکنون میان سرای مسجد، عاری از هرگونه درخت یا حتی طاق نما یا رواق اطراف است. شبستان مسجد بر روی چهار عدد ستون بزرگ مربعی شکل به ابعاد، حدود ۱×۱ متر، استوار است و جمعاً دارای نه طاق جناقی است. چهارطاق ضربی با گوشواره هایی در اطراف آن، حاصل اتصال طاق های جناقی با یک دیگرند. ازاره ی مسجد تا ارتفاع یک متری با کاشی هایی با رنگ سبز و روشن و در بعضی جاها با سنگ های مرمری سفید و تقریباً زرد رنگ ترین شده اند.

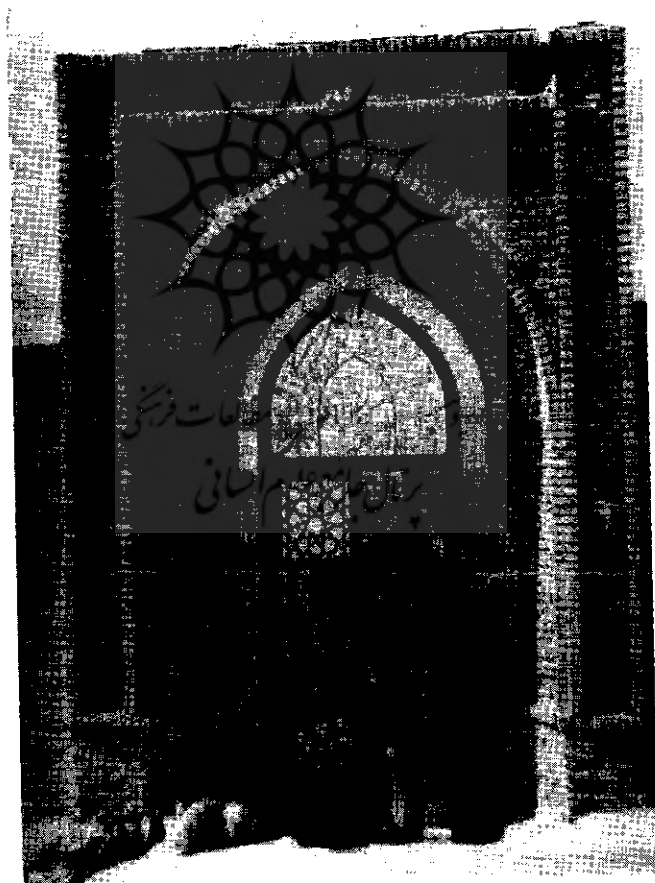

نمای بیرونی مسجد امام حسن (ع) - میدان قیصریه

محراب مسجد که امروزه به محراب امام حسن (ع) شهرت دارد، در ضلع جنوبی شبستان قرار دارد و دارای یک طاق جناقی بسیار زیبا و جذاب است. تمام سقف طاق‌ها و طاق‌نما توسط گچ عایق شده است. منبری که در کنار محراب واقع شده است به منبر امام حسن (ع) شهرت دارد. این منبر از چوب قرمز سخت و محکمی ساخته شده است.

در جانب شمال غرب شبستان مسجد، درب چوبی سیاه‌رنگی با ضخامت زیاد و کلون چوبی قطور دیده می‌شود که به بازار شهر منتهی می‌گردد. این در نیز قدیمی

است. نمای بیرونی مسجد که مقابل قیصریه واقع شده دارای طاق‌نماهای جناقی و پنجره‌هایی است که گرداگرد آن‌ها به شیوه‌ی زیبایی آجرکاری شده است. نمای کلی مسجد را، در قسمت پایین این پنجره‌ها به شیوه‌ی آجرکاری مشبک، تزئین کرده‌اند. پایه‌های اصلی تا ارتفاع چهار متر از سنگ و سیمان ساخته شده است. این تعمیرات در دوره‌های بعد و بخشی از آن هم با حمایت و نظارت واحد میراث فرهنگی نهانند انجام شده است.

نمایی از در مسجد امام حسن (ع)

نتیجه‌گیری و حاصل سخن

نگارنده طی چند مقاله که در فصل‌نامه‌ی فرهنگان شماره‌های ۳ و ۴ تحت عنوان «حفاری در گیان» و «سکه‌های ضرب نهاوند در دوره‌ی ساسانیان» به چاپ رسیده به اهمیت تاریخی شهر نهاوند تأکید کرده است. در این مقاله نیز سعی شده است، بافت اسلامی و آثار دوره‌ی اسلامی شهر نهاوند، مورد بررسی و کنکاش قرار گیرد و به اطلاع برسد که از دیدگاه باستان‌شناختی، این ناحیه بررسی و تحقیق فراوانی را طلب می‌کند و هنوز آن چنان که باید در باره‌اش کار جدی نشده است. متأسفانه به دلیل بی‌توجهی مسئولین امر و عدم توجه و شناخت مردم از فرهنگ گذشته و میراث فرهنگی منطقه، هر روز شاهد ویرانی و نابودی این آثار ارزشمند منطقه هستیم، زهی تأسف.

نگارنده معتقد است، یکی از عوامل مؤثر در حفظ و احیای میراث فرهنگی هر ناحیه، توجه و دلسوزی مسئولین آن ناحیه است. اما درک این مفهوم برای مسئولین بسی دشوار است و گاهی تصور می‌شود مسئله‌ی میراث فرهنگی یک مسئله‌ی ثانوی و امری مستحبی است و نیازی به چاره‌اندیشی، برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری ندارد.

شهرستان نهاوند با وجود داشتن چنین منابع غنی و ارزشمندی که به جرئت می‌توان گفت وزنه‌ی بسیار سنگین و معتبری در باستان‌شناسی ایران است و حتی غرفه‌ای مجزا در موزه‌ی لوور پاریس اختصاص به اشیاء و آثار مکشوفه‌ی نهاوند دارد، هنوز این شهرستان از داشتن اداره‌ی میراث فرهنگی محروم است.

چه کسی مسئول این عقب ماندگی یا عقب افتادگی یا عقب نگه‌داشته شدگی است؟ بی‌شک تا زمانی که فرهنگ و میراث فرهنگی را شناسیم و رابطه‌ی انسان با فرهنگ و گذشته‌ی خودش را ندانیم، هرگز نمی‌توانیم ویرانی این آثار را به عنوان

زخمی که بر پیکر فرد فرد ما وارد می‌شود، درک کنیم. مگر نه این است که اندیشه‌ی امروز ما محصول خون جگر خوردن‌ها و خونابه‌ی چشمان انسان‌های دیروز بوده است و اساس تکنولوژی و تفکر پیش‌رفته‌ی امروز مرهون زحمات و تشکیلات تمدن گذشته‌ی ما است.

امید است مسئولان محلی و منطقه بیش از پیش به اهمیت باستان‌شناسی و میراث فرهنگی واقف شوند و عامه مردم را نیز به این مهم آشنا نمایند. در این صورت است که مسئولان و مردم، همگی برای سربلندی و احیای شهرستان نهاوند اقدام خواهند کرد و نسل امروز با تاریخ گذشته‌اش پیوند فرهنگی خواهد یافت.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع و مآخذ

- ۱- هاشم رضی، آیین مهر، فروهر، ۱۳۵۹
- ۲- معماری ایران دوره‌ی اسلامی، محمد یوسف کیانی، تهران ۱۳۶۶، انتشارات جهاددانشگاهی
- ۳- مسعودی، مروج الذهب، ترجمه‌ی ابوالقاسم پاینده، ۱۳۴۴، ج ۱
- ۴- بلاذری، فتوح البلدان، ترجمه‌ی آذرتاش آذرنوش، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۶
- ۵- علی اصغر فقیهی، آل بویه و اوضاع زمان ایشان با نموداری از زندگی مردم آن عصر، تهران ۱۳۵۷
- ۶- سیف‌الله کام‌بخش فرد، کاوش‌های علمی در کنگاور، معبد آناهیتا، مجله‌ی باستان‌شناسی و هنر ایران شماره‌ی ششم، بهار ۱۳۵۰
- ۷- محمدابراهیم زارعی، آشنایی با معماری جهان، همدان ۱۳۷۸
- ۸- آندره گدار، هنر ایران، ترجمه‌ی بهروز حبیبی، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی (ملی) ۱۳۴۵
- ۹- آندره گدار، آثار ایران، ترجمه‌ی ابوالحسن سروقدمقدم، ۴ جلد، انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۷۴
- ۱۰- هنر معماری اسلامی ایران در دوره‌ی ایلخانان، دونالدویلر، ترجمه‌ی عبدالله فریار، تهران ۱۳۴۶
- ۱۱- نظری اجمالی به شهرنشینی و شهرسازی در ایران، به کوشش محمد یوسف کیانی، ۱۳۵۹، انتشارات جهاددانشگاهی